

NOTER

Nyt fra den historisk/geografiske forskningsfront

Tre betydelige forskningsbidrag har set dagens lys inden for de sidste 5 år. To af disse er licentiatafhandlinger fra Historisk Institut ved Odense universitet, mens den tredje er en doktorafhandling fra Historisk Institut ved Københavns universitet. De to førstnævnte behandler alene fynske forhold, mens den sidste nok er en landsdækkende analyse, men alligevel med stærk vægt på en udredning af fynske forhold. Det er hovedresultaterne af disse 3 arbejder, der vil blive fremlagt i det følgende.

Torben Grøngaard Jeppesen: Middelalderlandsbyens opståen. (Fynske Studier XI, Odense Bys Museer, 1981). Licentiatafhandling.

Afhandlingen, der bærer undertitlen Kontinuitet og brud i den fynske agrarbebyggelse mellem yngre jernalder og tidlig Middelalder, er resultatet af det fynske forskningsprojekt om Landsbyernes Opståen og Udvikling, der afvikledes i årene 1975-79. Det bestod af arkæologiske feltgravninger i en halv snes eksisterende landsbyer og et par nedlagte, suppleret med kontrolgravninger i andre spredte fynske lokaliteter. Opgaven havde koncentreret sig til et område mellem Odense og Kerteminde fra Åsum til Ladby. Blandt landsbyerne var 7 tilhørende det ældste navnelag fra folkevandringstid, 2 det mellemste navnelag fra vikingetid og 2 det yngste lag fra middelalder. Det overraskende resultat af feltgravningerne blev, at ingen af lokaliteterne gav arkæologiske dateringer længere tilbage end det 10. århundrede, og hovedparten endda kun til sen vikingetid/tidlig middelalder, selv om det ældste navnelag skulle indicere folkevandringstid, og skuffende nok lykkedes det ikke at få dækket det tidligere kendte bebyggelsesbrud i germansk jernalder. Den derved opståede konflikt mellem det sikkert daterede, ældste navnelag og det forhold, at de landsbyer, der bærer disse navne, ikke indeholder levn fra germansk jernalder, må derefter efter forfatterens mening forklares sådan, at der nok har været område- og bebyggelseskontinuitet gennem hele perioden, men at en pladskontinuitet og bostabilitet først indtræder i sen vikingetid, og det gælder såvel eksisterende som nedlagte bebyggelser.

De tidligere af C. J. Becker konstaterede vikingetids flyttelandsbyer, der i øvrigt bekræftes af nye fynske undersøgelser, må således opfattes som en tradition, der også har været gældende i germansk jernalder, selv om denne periode endnu ikke har manifesteret sig i efterladte boplads-indicier, hvad så grunden kan være, for man har vel ikke været et hyrdefolk?

Afhandlingen beskæftiger sig også med de formodninger, der har været fremsat til forklaring på, hvorfor bopasthed indtræder i sen vikingetid/tidlig middelalder. Her har forfatterens kollega i det fynske landsbyprojekt Erland Porsmose i en forklaringsmodel peget på fremkomsten af hjulploven og introduktionen af et nyt driftssystem bestående af et vangebrug med driftsfællesskab. Hertil kunne så føjes, at landets organisation i sogne og det tidlige kirkebyggeri kan have været med til at styrke en pladskontinuitet.

Erland Porsmose: Den regulerede landsby. Odense Universitetsforlag 1981. (Licentiatafhandling).

Mens Torben Grøngaard Jeppesen beskæftigede sig med de første landsbyers opståen og lokalisering omkring overgangen mellem vikingetid og middelalder, så er denne afhandling et forsøg på at lukke det i bebyggelsesmæssig henseende kildefattige hul frem til tiden omkring de store matrikler i sidste halvdel af 1600-tallet. Forfatteren har kaldt sit arbejde: Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca. 1700 til ca. 1000 e.Kr. fødsel, hvorved han angiver, at det drejer sig om en retrospektiv undersøgelse. Hans udgangspunkt er Chr. V's matrikel 1688, hvis store datamængde endnu en gang giver anledning til en dyberegående undersøgelse. Ved brug af den lange række variabler, der er indeholdt i forarbejderne til matriklen, hvor der er angivelser over agerjordens omfang og bonitet, koblet med den endelige matrikels beregninger over hartkornet af ager, eng, græsning og olden, kommer forfatteren frem til, at man på basis af bebyggelsesmæssige og ressourcemæssige kriterier er i stand til at foretage en regionalisering af bebyggelsen på Fyn i form af 3 kulturgeografiske regioner: en slettebygdregion, en skovbygdregion og en kystbygdregion, og til dette mønster føjer sig så hovedgårdene (og købstæderne). På grundlag heraf foretages der en retrospektiv undersøgelse, hvori også indgår stednavnestudier, studier af den administrative inddeling i ejerlag og sogne, statistiske data på skattemandtall, jordebøger og ejendomsforhold tilbage til tiden omkring reformationen. Det er et gennemgående træk i disse undersøgelser, at der indgår en flittig brug af geografiske metoder og teknik, og ikke mindst er den kartografiske metode taget flittigt i anvendelse.

Det er her lykkedes forfatteren at påvise en betydelig kontinuitet og stabilitet i landsbyernes gårdantal, mens dette ikke gælder for landbrugshusenes vedkommende, et forhold der nok kan tilskrives materialets svagheder, når det drejer sig om skattetal. Men i øvrigt kan der påvises en kraftig vækst i husene i den sidste del af perioden.

Den videre retrospektion til tiden forud for reformationen støder på store problemer i forbindelse med de velkendte svagheder i det middelalderlige materiale. Her må især stednavnestudierne holde for kombineret med punktarkæologiske undersøgelser, ligesom de spredte oplysninger om øde bebyggelser inddrages. Konklusionerne heraf er i hovedtrækkene de velkendte: en

højmiddelalderlig bebyggelsesekspansion manifesteret i anlæg af torper og skovrydninger, en efterfølgende senmiddelalderlig retraktion, der for Fyns vedkommende viser sig at have ramt næsten 100 landsbyer i tiden frem til ca. 1450, da der tilsyneladende indtræder en ny balance i bebyggelsernes antal. Den samme periode er også en krisetid for slettebygdens hovedgårde, hvor ressourceudnyttelsen synes at have været udtømt. Anderledes har det forholdt sig i skovbygden og kystbygden, der begge i navnemæssig henseende repræsenterer et yngre bebyggelseslag, og hvor yderligere ressourcer endnu kunne inddrages. Her kan der fremvises en vækst i antallet af enestegårde såvel som hovedgårde, mens der nok nedlægges landsbyer, et forhold som forfatteren opfatter som en tilpasning til stadige justeringer i hovedgårdsdriften og -strukturen, der igen har en baggrund i skiftende økonomiske forudsætninger.

Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstruktur i Danmarks landsbyer 1682-83. Bygd 1983. Disp.

Forfatteren angiver selv afhandlingens hovedsigte at være en analyse af midler til at muliggøre fortsat dyrkning af jorden, som anvendtes af bønderne i Danmarks landsbyer i 1680'erne, da der i forbindelse med udarbejdelsen af Christian V's Matrikel fandt en systematisk opmåling og vurdering sted. Herved oplyses det indirekte, at landets enkeltgårdsegne ikke indgår i afhandlingen. Der er lagt speciel vægt på den geografiske udbredelse af anvendelsen af forskellige rotations- og sædskifteformer, og der fremsættes i den forbindelse den teori, at udbredelsen af dyrkningssystemerne skyldtes landets fysiske forhold, først og fremmest jordbundsforholdene, men derud over søger afhandlingen at vise, at også andre faktorer som kulturel påvirkning og lokal rumlig organisation gør sig gældende.

Det er ikke her meningen at gøre rede for arbejdets mange, landsdækkende aspekter og variationer, idet der kan henvises til en udførlig anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* og en kort omtale i *Geografisk Tidsskrift* 1983. Nærværende omtale vil alene holde sig til de fynske resultater, idet denne landsdel har fået en særlig fremtrædende plads i disputatsen, nemlig $\frac{1}{2}$ af teksten, og illustreres af talrige herredskort og adskillige ejerlagskort. Behandlingen falder også helt i tråd med de to fynske forfatters indsats. Til forskel fra Erland Porsmose behandler Karl-Erik Frandsen især de funktionelle aspekter i dyrkningssystemerne, ligesom han gør sig til talsmand for teorier angående disse systemers herkomst i europæisk sammenhæng. Han kan konstatere, at 3-vangsbruget har været dominerende over det meste af Fyn, idet dog man i de to vestlige herreder, Båg og Vends, har drevet et 2-vangs brug i lighed med de overfor liggende jyske herreder, hvorfor han har benævnt det Lillebæltssystemet. I øvrigt var det karakteristisk for det fynske 3-vangs brug, at der ofte var flere end 3 vange, hvortil kom et større

antal vænger, kohaver, løkker etc., men det fik ingen indflydelse på det treårige sædskifte. Frandsen har også truffet mange tilfælde med integrerede systemer og en tendens til opløsning af den traditionelle dyrkningstvang. I mange tilfælde synes relieffets udformning og jordbundsforholdene at have været en bagved liggende årsag til de store variationer. Det gør sig ikke mindst gældende, når man betragter kontrasten mellem dødisområdet ved Vissenbjerg på den ene side, hvor græsmarksbrug, kvægavl og skovbrug har spillet en dominerende rolle, og slettebyggerne på den anden side, hvor man havde typisk 3-vangs brug og byg-landgilde.

I et følgende kapitel behandles landgilde og udsæd 1662 i et forsøg på at uddybe forståelsen af de variationer i dyrkningen, som 1688-matriklen antyder. Forfatteren har her sammenholdt kort over smørlandgilden, dens andel i hartkornet og dyrkningssystemernes udbredelse og mener herigennem at kunne udskille kødkvægområder fra malkekvægområder.

Selv om forfatteren ved flere lejligheder fremholder relief og jordbundsforhold som en faktor i valget af dyrkningssystem, så mener han det berettiget, at der kan være tale om et resultat af innovationsspredninger. Lillebæltssystemet skulle da være den ældste form for vangebrug på Fyn og opstået ved en spredningseffekt fra Jylland. Senere skulle det så være fortrængt af en fra Sjælland indtrængende 3-årig rotation, men noget bevis herfor er det vanskeligt at se, idet der også kan være tale om en spredningseffekt tværs over Østersøen.

Disse vangesystemer kan nok i teorien virke noget stive, men borer man dybt nok, som Frandsen her har gjort det, så vil man forstå, at disse systemer fremstår i mange varianter, ligesom man får et levende indtryk af, at mange ting er under forvandling i den periode, der her behandles.

De to første af de her omtalte store arbejder er som angivet fra Odense universitet, hvor man i det historiske institut har gjort studierne af det ældre, fynske landbrug til en hovedhjørneste i forskningen, sådan som det har manifesteret sig gennem en række af Skrifter fra Historisk Institut inden for de senere år, ligesom man har indbudt til tværfaglige symposier. Man har på Odense universitet forstået at kombinere historie med arkæologi og geografisk metode i et samarbejde, der lover godt for fremtiden, og man har ikke set slutningen på denne forskning endnu.

Viggo Hansen